

ƏDƏBİYYATŞÜNASLIQ

UOT 82

<https://doi.org/10.59849/2311-8482.2024.3.9>

TƏRANƏ QƏBULOVA*

HÜSEYN CAVID YARADICILIĞINDA AVROPAYA MÜNASİBƏT: “UÇURUM”

Hüseyn Cavid Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində xüsusi mövqeyi olan və çoxəsirlik milli şerin ən yaxşı ənənələrini inkişaf etdirən, zənginləşdirən qüdrətli söz ustalarından biridir. O, Azərbaycanımızın mənəvi varlığını təmsil edən, öz yolu, öz zirvəsi, öz aləmi olan bir sənətkardır. H.Cavid mövzusu humanitar elmimizdə həmişə yenidir, həmişə aktualdır. O, hər şeydən əvvəl Azərbaycan ədəbiyyatında romantizm ədəbi cərəyanının yaradıcılarından və ona yeni-yeni keyfiyyətlər gətirən bənzərsiz ədəbi simalardan biridir. Əsrlər keçsədə, Hüseyn Cavid dühası heç vaxt öz tərəvətini itirməyəcək.

Açar sözlər: cərəyan, romantizm, sənətkar, ədəbi sima.

Giriş

Hüseyn Cavid Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində xüsusi mövqeyi olan və çoxəsirlik milli şerin ən yaxşı ənənələrini inkişaf etdirən, zənginləşdirən qüdrətli söz ustalarından biridir. O, Azərbaycanımızın mənəvi varlığını təmsil edən, öz yolu, öz zirvəsi, öz aləmi olan bir sənətkardır. ”Hüseyn Cavid nə sələflərinə, nə də xələflərinə bənzəyir. Onun sənətdə öz səsi, öz nəfəsi, öz dəsti-xətti vardır. Poeziyada da, dramaturgiyada da o, orijinaldır, heç kəsi təkrar etməmiş, heç kəsin təsirinə qapılmamışdır.

Əsas təhlil

H.Cavid təhsil aldığı illərdə dünya ədəbiyyatından Sədi, Hafız, Dante, Şiller, Höte, Şekspir, Ə.Hamid, N.Kamal və s. klassiklərin əsərlərini dönə-dönə mütailə etmiş, onlardan təsirlənərək bir sıra faciələr yazmışdır. Türkiyə həyatından bəhs edən “Uçurum” (1917), “Afət”, Gürcüstan həyatından danışan “Knyaz” (1929), Avropanın müxtəlif dövlətlərinin törətdiyi fitnə-fəsadlardan, qarət və qətlərdən söz açan “İblis” (1918), “Azər” (1926-37), “İblisin intiqamı” (1936-37) kimi əsərlərdə Cavid bizi Qərb psixologiyası, yaşam tərzi, bəşəriyyətə olan münasibətini təsvir etmişdir.

XX yüzilliyin əvvəllərində romantizm ədəbi cərəyanının ətrafında birləşən şairlər belə güman edirdilər ki, yer üzünün əşrəfi olan insan bir-birinə xəyanət etməz, bir-birinin qatilinə çevrilməz. Xüsusilə də Avropa mühiti, həyat məişəti, sivilizasiyası müsəlman Şərfinə nümunə göstərilir, ona həsəd aparırdı. M.Hadi, H.Cavid yaradıcılıqlarının birinci mərhələsində daha çox Şərfin süslüyündən, cəhalətindən danışırtdılar. XIX yüzillikdə Azərbaycan yazıçılarının Avropalaşmaya münasibətinə diqqət yetirək. XIX yüzillik Azərbaycan maarifi realizminin ilk böyük simaları A.Bakıxanov, İ.Qutqaşınlı və M.Ş.Vazehdir. Eyni zamanda birinci iki böyük şəxsiyyət müxtəlif səbəblər üzündən Avropanın başqa-başqa ölkələrini gəzmiş, həmin mühitlə yaxından tanış olmuşlar. Avropa mühiti, cah-cəlal salonlar və s. mənzərələr A.Bakıxanovun ürəyini açmır. “...onun xəyalı bu gurultularla kifayətlənmir, xəyal onu vətənə aparır(1,səh 13). Tam qətiyyətlə demək mümkündür ki, Bakıxanovları, Qutqaşınlıları Avropa həyat tərziindən bezikdirən də elə bu saxta parıltı”lardır. M.F.Axundzadəyə gəlincə isə məsələ bir qədər başqa mahiyyətdədir. Belə ki, Axundzadə ömrü boyu Avropa haqqındakı təsəvvürləri ancaq bədii və elmi əsərlərdən öyrənə bilmişdir. Elə bunun nəticəsi idi ki, onun qəhrəmanı Şahbaz bəy (Hekayəti-Müsyö Jordan...) Avropaya can atır və o mühitin “maarif ziyası”ndan bəhrələnməyə çalışırdı. Daha sonra M.S.Ordubadı iki çocuğunu Avropaya səyahətə göndərir.

XX yüzilliyin əvvəllərində Azərbaycan romantiklərindən Hüseyn Rasizadənin “Cavid” olmasında Türkiyə həyatının əhəmiyyəti əvəzsizdir. Ancaq sovet dövrü Cavidşünaslığı H.Cavidin Türkiyədə olduğu dövrü onun çox şey itirməsi kimi qiymətləndirirlər. Maraqlı budur ki, Cavid fransız və ruscanı da Türkiyədə öyrənməyə başlamışdır. “Məktublarda şair həmçinin “birinci sinifdə gündə bir saat fransızca, iki saat türkçə” dərslər keçdiyini qeyd edir” H.Cavid Türkiyədən Ə.Şərifə yazdığı məktublarından aydın olur ki, o, Ə.Hamid və N.Kamala həddən artıq dərəcədə pərəstiş etmişdir.

H.Cavid hələ İstanbulda oxuduğu vaxt Türkiyə həyatı və türkiyəli gəncləri onun diqqətindən yayınmamış, götürdüyü qeydlər əsasında 1917-ci ildə "Uçurum" faciəsini yazmışdır. Əgər Avropalaşmaya münasibətdə və problemin optimal həlli baxımından Cavid dünyagörüşündə, eləcə də ədəbiyyatımızda təqdir olunması, maraqlı hadisə idi. Ümumiyyətlə, "Uçurum" romantik üslubda yazılmış, bir ailənin, daha doğrusu mühitin faciəsidir. M.Cəfər yazırdı: "Burada kor-koranə Fransa aristokrat məişətini və əxlaqını təqlid etmək nəticəsi olaraq gözəl, səmimi bir ailə alt-üst olur, arada çox qiymətli bir istedad (rəssam Cəlal-Y.F) korlanır, eysü-işrətə, əxlaqsızlığa, sərxoşluğa uyub, çıxılmaz uçuruma yuvarlanır" (2,səh -110).

Doğrudur, Avropanın "bəzəkli", "süslü" abu havası çoxlarını elindən, vətəmindən uzaq salmışdır. Həm də burada maddi ehtiyac aparıcı amildir. Əsərdən öyrənirik ki, Cəlal zadəgan mühitində yetişib, boya-başa çatıb və maddiyata da elə bir ehtiyacı yoxdur. Fikrimizcə, Cavid qəhrəmanının bu səyahətindən bir ədəbi priyom kimi istifadə edərək millilikdən, öz el-obasından üz döndərməyin acı nəticələrini diqqətə çatdırmışdır. Sənətsünaslıq doktoru, prof. M.Məmmədov problemə daha çox "sənətin taleyi" prizmasından yanaşaraq yazır: "Pyesin əvvəlindən axırına qədər müəllifi məşğul edən və düşündürən sənətkarın cəmiyyət qarşısındakı borcudur, istedadın taleyidir"(3,səh-73).

Təbii ki, Cavid istedadın puç olmasına acıyır, lakin Cəlal rəssam olmaqdan öncə bir şəxsiyyətdir, ailə başçısıdır. Həm də süni surətdə Avropalaşmağın nəticəsi olaraq Cəlalin ailə faciəsi də reallaşır. Cəmiyyət həyatında ağılın hökümranlığına haqq qazandıran Cavid ictimai-siyasi həyatda baş verəcək dəyişmələri XX yüzilliyin ilk rübündə Azərbaycan romantizmi üçün səciyyəvi olan yaşamaq və yaşatmaq fəlsəfəsinə istinad edirdi. Belə ki, "Uçurum"da Göyərçin həyat yoldaşının xaricdə olmasına baxmayaraq, bu dözülməz vəziyyətlə barışmalı olmuşdur və mətanətlə körpəsini böyüdüdü. Əsərdə Göyərçinin atası Uluğ bəy gənclərin səfərini eşidən zaman Avropanın əsl simasını belə təsvir edir.

Əvət, bilməli ki, Firəng elləri,
Həm bəslər, həm saldurar əməlləri;
Avropada işıq da var, zülmətdə,
Orda səfahət də var, fəsilət də.

Nəticə

Cəlal və Yıldırım niyyətindən döndərmək üçün Uluğ bəy "əməlləri solduran" Avropanın həyat məişətindəki qüsurları göstərsə də bu, gənclərə əsla təsir etmir. Sonrakı hadisələrin axınında biz Cəlalla Yıldırımı Parisdə görürük. Eysü-işrət naminə buraya gələn Cəlal qaynatasının tövsiyyələrini unudur. 1929-cu ildə Cavid yenə də Türkiyə həyatına müraciət edərək "Afət" dramını yazır. Bu əsərdə də ailə faciəsində əsasən şərab amili mövcutdur. Özdəmir şəraba qurşanaraq ailəsi ilə maraqlanmır. Və bundan istifadə edən Doktor Qaratay bu ailəyə yol tapır. Afət də öz növbəsində ərinin bu vəziyyətindən sui istifadə edərək yolundan azır. Düzdür buradakı hadisələr bilavasitə Avropanın mərkəzində baş verməsə də, ancaq Avropa amili də yox deyildir. "Knyaz"da (1929) Knyazı Avropaya elə bir ciddi səbəb aparmır. O, vaxtilə acı fəryadlarını, yalvarışlarını eşitmədiyi kütlənin təzyiqlərindən baş götürüb Avropaya qaçmışdır. Onun Avropadakı biabırçı vəziyyətilə Cavid demək istəyir ki, xalqın millətinin taleyinə biganə münasibətin sonu təbii ki, ölümdür. H.Cavid "Uçurum" da qəhrəmanı rəssam Cəlali insan mənəviyyatının alınıb-satıldığı Avropa cəmiyyətinə göndərməklə o yerlərin yaşam tərzini, Avropa insanının həyat amalını tam dolğunluğu ilə verə bilmişdir.

Dramaturq "Uçurum" əsərində bu nəticəyə gəlir ki, öz soy kökündən uzaqlaşmaq, milli-mənəvi dəyərlərdən bilərəkdən imtina etmək təbii ki, yolverilməzdir, sonu çıxılmaz uçurumdur.

ƏDƏBİYYAT

- 1.Sultanov M. "Müqəddimə". Bakıxanov A. "Seçilmiş əsərləri" Bakı, 1984. Səh.
- 2.M.Cəfər "Hüseyn Cavid" Bakı, 1960. Səh110.
- 3.M.Məmmədov "Acı fəryadlar, şirin arzular" Bakı, 1983. Səh.73.
- 4.H.Cavid. Əsərləri 4 ciliddə. Bakı. Yazıçı, 1982-1985.
- 5.Q.Məmmədli. Cavid – ömrü boyu. Bakı. Yazıçı, 1982.
- 6.İ.Həbibbəyli. Cəlil Məmmədquluzadə: mühiti və müasirləri. Bakı. Azər nəşr, 1997.

**Naxçıvan Müəllimlər İnstitutunun müəllimi*

Tarana Gabulova**THE “CLIP” OF RELATIONSHIP TO EUROPE BY HUSSAIN JAVID**

Huseyn Javid is one of the mighty master of word who developed and enriched the best traditions of centuried-old national poetry possessing special place in the history of Azerbaijan literature. He is a skilled man who represents spiritual being of Azerbaijan, who has his own way, own position, own world. The theme of Huseyn Javid is always modern, always actual. He first of all is one of the founders of romantism literary trend in Azerbaijan literature and unique literary figure who brought new qualities to literature. Thought centuries pass, personality of Huseyn Javid will never lose its novelty.

Keywords: *trend, romantism, skilled man, literary body.*

Тарана Габулова**«КЛИП» ОТНОШЕНИЙ К ЕВРОПЕ ХУСЕЙНА ДЖАВИДА**

Гусейн Джавида является одним из могущественных мастеров слова, занимающих особое место в истории азербайджанской литературы, развивавших и обогативших лучшие традиции многовековой национальной поэзии. Он является художником, представляющим нравственную сущность своей родины, имеющим своеобразные творческие мир, путь и вершину. Автор подчеркивает, что тема Г.Джавида была, есть и будет актуальной в нашей гуманитарной науке вообще. Он прежде всего является одним из создателей романтического литературного течения в азербайджанской литературе, уникальной литературной мыностью, придавшей ему новых качеств. С уверенностью можно сказать, что пройдут столетия, красота и свежесть чений Г.Джавида будут жить вечно.

Ключевые слова: *течение, романтизм, художник, литературная мыноть, лирика.*

Filologiya elmləri doktoru Fərman Xəlilov tərəfindən təqdim edilmişdir

İlk daxilolma tarixi: 15.09.2024

Son daxilolma tarixi:12.10.2024